

ВІДГУК

опонента – кандидата юридичних наук, доцента

**Примаченка Віталія Федоровича – на дисертацію Крижановського Миколи
Валентиновича «Заходи кримінально-правового характеру щодо
юридичних осіб: сутність та форми», поданої на здобуття ступеня доктора
філософії за спеціальністю 081 – Право**

Ступінь актуальності обраної теми дисертації. Полеміка вчених щодо можливості регулювання вітчизняним кримінальним законодавством відповідальності юридичних осіб розпочалася задовго до прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб», яким було внесено зміни до чинного КК України у частині запровадження інституту кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб. Після цього означена наукова проблема вийшла за межі суто теоретичної площини у практичну сферу реалізації кримінального закону.

Як вірно зазначає дисертант, порушення кримінально-правових заборон, передбачених в Особливій частині КК України, неминуче зумовлює настання кримінально-правових наслідків, серед яких першорядна роль відводиться покаранню. Покарання, отже, є основним і важливим заходом державного реагування на кримінальні правопорушення. Попри це, завдання кримінально-правової охорони найбільш важливих соціальних цінностей і благ забезпечується завдяки застосуванню не лише каральних, але і некаральних інших заходів кримінально-правового характеру, серед яких особливе місце посідають заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. Нормативна регламентація у законодавстві України цих інших заходів кримінально-правового характеру впродовж останніх п'яти років очевидно потребує свого наукового осмислення. Ця обставина вимагає проведення окремого комплексного теоретичного дослідження проблем

сутності та форм заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

До проблем кримінально-правового реагування на правопорушення з боку юридичних осіб в різні часи зверталися Л. А. Абашина, О. Ю. Антонова, П. С. Берзін, Б. В. Волженкін, Т. О. Гончар, В. К. Грищук, С. М. Гусаров, О. О. Дудоров, О. В. Єрмак, О. О. Житний, З. А. Загинеї, К. П. Задоя, О. В. Козаченко, В. М. Куц, О. М. Литвинов, І. І. Митрофанов, Р. В. Мінін, О. О. Михайлов, А. С. Никифоров, Н. А. Орловська, М. І. Панов, О. Ф. Пасека, Ю. А. Пономаренко, І. В. Ситковський, В. С. Сотніченко, С. О. Харитонов, М. І. Хавронюк, А. М. Ященко та багато інших вітчизняних і зарубіжних учених.

Останнім часом теоретико-прикладні проблеми заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб були предметом дисертаційного дослідження О. П. Провоторова «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як інститут кримінального права України» (2019) та О. В. Панченко «Кримінальне провадження щодо юридичної особи» (2018). І тут слід погодитися із Крижановським М. В., що, незважаючи на наявні ґрунтовні наукові розробки цієї проблематики, зроблені вказаними авторами, які, безумовно, містять значну кількість корисних теоретичних положень і висновків, чинне законодавство України кримінально-правового циклу стосовно регламентації заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у розділі XIV-I Загальної частини КК України, порядку їх застосування й особливо виконання потребує більш глибокого концептуального дослідження за рахунок розгляду як традиційних, так і нових питань, і внесення з цього приводу певних змін, уточнень і доповнень у законодавство України відповідного циклу, що сприятиме більш ефективному застосуванню і виконанню таких заходів кримінально-правового реагування.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх новизна обумовлюється передусім тим, що завдання дослідження, методологія роботи, її науковий інструментарій виглядають обґрунтованими з точки зору вимог до наукового дослідження

такого рівня.

Аналіз структури дисертації показує, що остання логічно пов'язана з визначеними метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження і передбачає висвітлення тих питань, які безпосередньо стосуються обраної автором теми. Дисертація складається із анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

У *першому розділі* дисертантом представлено загальнотеоретичні засади дослідження заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, їх правовій природі та місцю в системі заходів кримінально-правового характеру. Ним встановлено, що сучасні дослідження проблем державного реагування на правопорушення з боку юридичних осіб можна умовно поділити на два періоди: 1) дослідження, що проводилися до 01.09.2014 р.; 2) дослідження, які здійснювалися після 01.09.2014 р. Упродовж першого періоду вітчизняними і зарубіжними науковцями, як правило, обґрунтовувались необхідність і доцільність потенційної можливості здійснення кримінального провадження щодо юридичних осіб. Протягом другого періоду вказана проблематика досліджувалася вже на підставі аналізу законодавчо регламентованих правових приписів, що безпосередньо закріплюють підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, види таких заходів, загальні та спеціальні правила їх застосування, а також процедуру їх практичної реалізації.

Вивчення зарубіжного досвіду законодавчої регламентації заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб дало Крижановському М.В. підстави для висновку, що в українському кримінальному законодавстві модель правової відповідальності юридичних осіб ґрунтується на принципі кримінальної відповідальності фізичної особи за вчинення кримінального правопорушення в інтересах та/або від імені юридичної особи і квазікримінальної або субститутивної відповідальності юридичної особи, яка її зазнає поряд із кримінальною відповідальністю

уповноваженої фізичної особи. Ця модель правової відповідальності юридичних осіб властива кримінальному законодавству низки країни Європейського Союзу, зокрема Латвії, Польщі, Фінляндії, Швеції тощо.

У цьому розділі також встановлено, що за своєю сутністю, регламентовані у розділі XIV-I Загальної частини КК України примусові заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб не є покаранням і формою кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим під заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб пропонується розуміти передбачені КК України інші, відмінні від заходів кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб засоби впливу, що тягнуть негативні для юридичної особи наслідки майнового, компенсаційного чи організаційно-правового характеру в межах квазікримінальної (субститутивної) відповідальності або унеможлиблюють їх настання через передбачені законом передумови, підстави й умови. Їх метою є відновлення правовідносин, порушених учиненням будь-якого злочину, зазначеного у статті 96-3 КК України, поновлення порушених прав потерпілих та інших учасників кримінального провадження, а також запобігання вчиненню уповноваженою особою юридичної особи будь-якого нового злочину з тих, що вказуються у цій статті КК України.

Зазначено, що у чинному кримінальному законодавстві України заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб знаходять свій вияв у формі окремих примусових заходів або у формі заходів, що ґрунтуються на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження щодо юридичної особи. У загальній же системі заходів кримінально-правового характеру вони належать до специфічних різновидів інших заходів кримінально-правового характеру, оскільки є другорядними, субсидіарними або похідними заходами кримінально-правового характеру порівняно із покаранням та іншими заходами кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб.

Другий розділ присвячено безпосередньо дослідженню примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як однієї з форм таких заходів впливу. Запропоновано розуміти під примусовими заходами

кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб передбачені КК України інші відмінні від заходів кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб засоби впливу, що тягнуть негативні для юридичної особи наслідки майнового, компенсаційного чи організаційно-правового характеру у випадку ухвалення судом рішення про їх застосування щодо юридичної особи поряд із покаранням та іншими заходами кримінально-правового характеру, визначеними в обвинувальному вирокі суду щодо уповноваженої фізичної особи.

Зазначено, що у розділі XIV-I Загальної частини КК України система примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб репрезентується такими видами основних і додаткових заходів: а) штрафом або примусовою ліквідацією – основні заходи; б) конфіскацією майна, грошовою компенсацією або спеціальною конфіскацією – додаткові заходи. Застосування основних примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб зумовлює встановлення передбачених законом передумови, підстави та умов. Такою передумовою є вчинення уповноваженою особою від імені та/або в інтересах юридичної особи будь-якого зі злочинів, передбачених у пунктах 1, 3 і 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України або іншою особою – будь-якого злочину, передбаченого у ч. 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України. Підставою застосування таких заходів є ухвалення в обвинувальному вирокі суду щодо уповноваженої особи юридичної особи або щодо іншої особи з огляду на приписи пункту 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України рішення про призначення їй конкретного виду покарання та/або іншого заходу кримінально-правового характеру. Умовами є відсутність обставин, що виключають можливість ухвалення в обвинувальному вирокі суду рішення про застосування таких заходів до юридичної особи, а також підстав для звільнення юридичної особи від застосування примусових заходів кримінально-правового характеру. Зазначається, що причинно-факторний комплекс здійснення визначених законом додаткових примусових заходів характеризується своєрідними, на відміну від основних примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, або передумовами,

підставами й умовами (конфіскація майна), або лише передумовами і підставами (грошова компенсація, спеціальна конфіскація).

У цьому розділі дослідження також аналізуються проблемні аспекти застосування і виконання примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, на підставі чого сформульовано відповідні рекомендації. Зокрема дисертантом, критично оцінюється фактична заборона укладати угоду про примирення або про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, з огляду на те, що укладання угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи не виключається за умови надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладання ними угоди. Указано, що обвинувальний вирок, в якому ухвалено рішення про застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, є обов'язковим до виконання. Водночас порядок та умови його виконання на законодавчому рівні або не визначено взагалі, або визначено таким чином, що це створює колізію між відповідними нормативними приписами.

У *третьому розділі* дисертації встановлено, що під заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, що ґрунтуються на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження, слід розуміти передбачені КК України інші альтернативні примусовим заходам кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб засоби впливу, створені на засадах економії здійснення некаральної репресії, що реалізуються в межах судового провадження і полягають у звільненні юридичної особи від застосування щодо неї примусових заходів кримінально-правового характеру у зв'язку із закінченням строків давності (з позиції *de lege lata*) або позитивною постделіктною поведінкою юридичної особи (з позиції *de lege ferenda*).

Зазначено, що звільнення юридичної особи від застосування примусових заходів кримінально-правового характеру у зв'язку із закінченням строків

давності зумовлює встановлення передбачених законом підстав та умов. Зокрема, таку передумову становить доведеність у суді фактів учинення уповноваженою особою в інтересах та/або від імені будь-якого зі злочинів, визначених у статті 96-3 КК України, а також закриття кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи зі звільненням її від кримінальної відповідальності за ст. 49 КК України або її звільнення від призначення покарання у зв'язку із закінченням строків давності за ч. 5 ст. 74 КК України. Підставою застосування цього виду звільнення юридичної особи є сполучення певної події (закінчення визначених у ч. 1 ст. 96-3 КК України строків) і відповідної поведінки особи з констатацією певної обставини (не переховування уповноваженої особи, яка вчинила будь-який злочин, зазначений у статті 96-3 КК України, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та наявність інформації про місцезнаходження такої уповноваженої особи; невчинення повторно будь-якого злочину, з переліку зазначеного у статті 96-3 КК України). Умовами є відсутність обставин, що унеможливають таке звільнення, тобто: а) закриття кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи у зв'язку зі звільненням її від кримінальної відповідальності з будь-яких інших підстав, крім тих, що передбачаються у статті 49 КК України (йдеться, зокрема, про звільнення від кримінальної відповідальності уповноваженої особи юридичної особи на підставі ст. ст. 45–48, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 258-5 КК України; б) переривання перебігу давності притягнення до кримінальної відповідальності уповноваженої особи юридичної особи (ч. 3 ст. 49 КК України); в) вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого зі злочинів, передбачених ст. ст. 109, 110, 113, 437, 438, ч. 1 ст. 442 КК України.

У результаті аналізу проблемних аспектів нормативної регламентації та практичної реалізації звільнення юридичної особи від застосування примусових заходів кримінально-правового характеру зазначено, що законодавча конструкція статті 96-5 КК України не позбавлена технічних недоліків, а у

практичній площині за своєю суттю похідний характер такого звільнення створює чимало проблемних ситуацій. У зв'язку з цим указано, що закриття кримінального провадження з nereабілітуючих підстав щодо уповноваженої особи юридичної особи не повинно бути підставою для закриття кримінального провадження щодо юридичної особи за винятком хіба що закінчення строків давності звільнення уповноваженої особи від кримінальної відповідальності за статтею 49 КК України і, як наслідок, для застосування передбачених законом примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Загалом можна зробити висновок, що структура дисертації Крижановського М.В. повністю відповідає логіці дослідження та дозволила автору послідовно зупинитися на проблемних питаннях сутності та форми заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Викладені у вступі та розділах основної частини роботи положення, які стосуються постановки проблеми в цілому, окремих її аспектів, переконують у тому, що відповідні питання є теоретично і практично важливими, перспективними для наукового дослідження.

Про обґрунтованість наукових положень, сформульованих висновків та рекомендацій свідчить аналіз теоретичної основи дисертації, її інформаційного та емпіричного підґрунтя. При написанні роботи автор опрацювала достатній масив праць вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права, кримінального процесу, конституційного права, цивільного права, загальної теорії держави і права, філософії тощо.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані Генеральної прокуратури України про зареєстровані в Україні злочини, що є передумовою для застосування щодо юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, за період з 2014–2019 рр.; дані статистичної звітності судової влади України за період з 2014–2018 рр. щодо фізичних осіб, які були засуджені за злочини, перелік яких міститься у статті 96-3 КК України; дані Єдиного державного реєстру судових рішень України щодо ухвалених судом рішень у

формі вироку або ухвали із кримінальних проваджень, пов'язаних із вирішенням питання про застосування щодо юридичної особи заходів кримінально-правового характеру або кримінально-процесуального примусу (вивчено 103 судових рішення).

Зібраний теоретичний та емпіричний матеріал аналізувався з використанням різноманітних методів наукового пошуку. Належна методологія дослідження є підтвердженням достовірності наукових положень, висновків і результатів, викладених у дисертації.

Наукова новизна положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, визначається сучасною постановкою проблеми застосування норм чинного кримінального законодавства про заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Дисертація є одним із перших в Україні комплексних наукових досліджень сутності та форм заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, в результаті чого розроблено науково обґрунтовані пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення законодавства України стосовно нормативної регламентації окремих положень розділу XIV-І Загальної частини КК України, порядку застосування і виконання заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Основні положення, що становлять новизну дослідження, полягають у тому, що вперше:

- запропоновано доповнити систему примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб законодавчими положеннями, які б закріплювали такий додатковий їх різновид, як грошова компенсація;

- на підставі системного аналізу норм цивільного, кримінального, кримінального процесуального і кримінально-виконавчого законодавства України з урахуванням досвіду нормативної регламентації норм щодо виконання заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб у сучасному кримінально-виконавчому законодавстві зарубіжних країн, обґрунтовано необхідність внесення окремих уточнень до Загальної частини Кримінально-виконавчого кодексу України, а також доповнень до його Особливої частини у вигляді регламентації розділу, положення якого

закріплювали б порядок та умови виконання заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб;

– визначено поняття заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, що ґрунтуються на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження, та запропоновано доповнити розділ XIV-І Загальної частини КК України законодавчими положеннями, які б закріплювали можливість звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру у зв'язку з позитивною постделіктною діяльністю юридичної особи, змістом якої є добровільна компенсація шкоди та/або повернення неправомірної вигоди як новий різновид таких заходів;

– обґрунтовано доцільність закріплення на законодавчому рівні положення, яке дозволяло б суду застосовувати примусові заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у разі закриття кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи зі звільненням її від кримінальної відповідальності з будь-яких nereабілітуючих підстав, у тому числі в окремих випадках і тих, що передбачаються у статті 49 КК України.

Інші положення дисертації, які були удосконалені та дістали подальший розвиток, також мають важливе значення для кримінально-правової та кримінально-виконавчої науки.

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Основні положення дисертації викладено у семи наукових працях, у тому числі одній статті у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входять до Європейського Союзу (Федеративна Республіка Німеччина) та одній статті опублікованій у науковому виданні країни, яка не входить до цього об'єднання (Республіка Молдова), двох наукових статтях, опублікованих у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук, і у трьох тезах наукових доповідей.

Наукові публікації дисертанта свідчать про його послідовну роботу над розв'язанням поставленого наукового завдання. Обґрунтування отриманих у

них наукових результатів відповідають меті та висновкам кожної наукової статті. У публікаціях достатньо відображені всі розділи дисертаційної роботи.

Оформлення дисертації. Дисертація Крижановського М.В. оформлена згідно з нормативними вимогами і стандартами, які передбачені для такого виду робіт. Робота написана державною мовою з дотриманням наукового стилю, що оптимально поєднує складові представленого дослідження. Положення, висновки та пропозиції, що містяться в науковій праці, характеризуються завершеністю, аргументованістю та послідовністю.

У дисертації відсутні порушення академічної доброчесності.

Разом із тим загальна позитивна оцінка проведеного дисертаційного дослідження не виключає необхідності зробити **певні зауваження, що можуть слугувати підґрунтям для дискусії під час захисту дисертації**, а саме:

1. При обґрунтуванні вибору теми свого дослідження дисертант закономірно відзначає, що останнім часом теоретико-прикладні проблеми заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб були предметом дисертаційного дослідження О. П. Провоторова «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як інститут кримінального права України» (2019) та О. В. Панченко «Кримінальне провадження щодо юридичної особи» (2018). Однак, у цьому контексті вбачається доцільним було б вказати і на дисертації Пасеки О.Ф. «Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження» (2010) та Сотніченка В.С. «Юридична особа як суб'єкт юридичної відповідальності» (2013).

2. Одержані результати роботи беззаперечно мають нормотворче і практичне значення, оскільки об'єм та деталізація представлених законодавчих пропозицій, причому до різних законів, є досить суттєвими. Однак, представлені акти впровадження, як вбачається, презентують це не у недостатній мірі, оскільки вони відсутні саме щодо законодавчої та правозастосовної сфер діяльності.

3. У дисертації доводиться необхідність введення нового, з поміж інших,

виду заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, а саме грошової компенсації. Причому цей захід пропонується у якості додаткового.

Загалом, створення системи заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб із розширенням їх видів та поділом на основні та додаткові, як вбачається, є досить вдалою та необхідною пропозицією. Однак, грошова компенсація, видається у такому випадку, повинна все ж регулюватися цивільним законодавством, а не кримінальним, оскільки останнє повинно вирішувати завдання іншого рівня і його не слід переобтяжувати положеннями, які більш якісно можуть бути вирішені іншою галуззю права.

4. Пропозиція дисертанта у статті 1 Кримінально-виконавчого кодексу України перше речення частини першої після слів *«порядок та умови виконання та відбування кримінальних покарань»* доповнити словами *«а також порядок і умови виконання інших заходів кримінально-правового характеру»* є загалом виправданою, враховуючи його пропозиції по дисертації у цілому. Крім того, він також пропонує ввести у КВК України додатковий окремий розділ «Виконання інших заходів кримінально-правового характеру» та відповідно і главу «Виконання інших заходів кримінально-правового характеру» щодо юридичних осіб». Проте, КВК України і за формою і за змістом зорієнтований виключно на покарання та його прямі похідні. У тій же ч.1 ст.1 КВК України, якщо і скорегувати ті терміни, що пропонує дисертант, то далі треба корегувати й інші положення, оскільки далі там скрізь йде мова про засуджених. А інші заходи кримінально-правового характеру передбачають зовсім іншу категорію осіб, що потрібно враховувати по всьому КВК України.

Загалом зроблені зауваження слід розглядати як пропозицію дисертанту й надалі здійснювати наукові дослідження, і вони не є свідченням неповноти або хибності результатів дисертації.

На підставі викладеного вважаю, що дисертація **Крижановського Миколи Валентиновича «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: сутність та форми»**, є завершеною кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що у

сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, яке має суттєве значення для кримінально-правової науки та правозастосовної практики, вона відповідає вимогам п.п. 10, 11 Постанови Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167 «Про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», Вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, а її автор заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Офіційний опонент:

**завідувач кафедри кримінального права
та кримінології факультету підготовки
фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент**

В.Ф. Примаченко

Підпис Примаченка В.Ф. засвідчую:

Проректор

**Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України**

Л.Р. Наливайко